

Dr hab. Małgorzata Halicka, prof. UwB
Uniwersytet w Białymstoku

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr Izabeli Zapalskiej
pt. „Sytuacja życiowa osób starszych z niepełnosprawnościami
w czasie pandemii COVID-19”**

Promotor: prof. dr hab. Adam A. Zych

Podjęta przez Autorkę problematyka badawcza dotycząca osób starszych z niepełnosprawnościami i ich sytuacji życiowej w czasie pandemii Covid-19 była zamysłem słusznym i odważnym. W czasie pandemii osoby zdrowe narażone były na ryzyko zachorowania, a nawet śmierć zważywszy na przebieg pandemii w naszym społeczeństwie i nieudolność służb publicznych w jej zwalczaniu. Tym bardziej w sytuacji szczególnej znalazły się osoby starsze, których lęki i niepokój z tym związany dotyczył w stopniu najwyższym z racji wieku i wielu przebytych chorób.

O szczególnie trudnej sytuacji życiowej w czasie pandemii możemy mówić w przypadku osób starszych z niepełnosprawnościami. Ograniczona funkcjonalna sprawność, zaawansowany wiek, brak w wielu przypadkach opiekunów i opieki utrudniały, a być może zagrażały ich codziennej egzystencji. Realizowanie badań w tej grupie osób, w czasie pandemii Covid – 19 było niewątpliwie swego rodzaju wyzwaniem. Poczytuję to, jako walor dysertacji. Bo oto powstaje praca doktorska o charakterze empirycznym, w sytuacji kiedy byliśmy „pozamykani w domach”, ze względu na pandemię i jej tragiczne następstwa. Pamiętamy, że trudny czas pandemii Covid – 19 nie zachęcał do prowadzenia badań empirycznych. Dlatego należą się Doktorantce słowa uznania, że miała odwagę wkroczyć badawczo w ten obszar, w czasie tak trudnym by zrealizować badania. Czas pandemii minął, ale to , co zostało wtedy empirycznie zbadane i zapisane, ma swoją wartość dla obecnie żyjących i

potomnych. Są to z pewnością nowe treści, które rozwijają dyscyplinę naukową, w tym przypadku pedagogikę zorientowaną geragogicznie.

Przechodząc do bardziej szczegółowej oceny merytorycznej dysertacji stwierdzam, że z punktu widzenia formalnego przedłożona praca spełnia owe wymogi. Praca liczy 200 stron komputerowego tekstu. Jej struktura jest typowa dla prac teoretyczno-empirycznych: merytoryczną część poprzedza streszczenie w języku polskim i angielskim oraz wykaz akronimów i zastosowanych w pracy skrótów. Część teoretyczną stanowią dwa rozdziały, kolejny III rozdział dotyczy metodologii badań własnych, natomiast rozdział IV zatytułowany „Sytuacja życiowa osób starszych z niepełnosprawnościami podczas trwania pandemii Covid – 19” zawiera analizę i interpretację wyników badań własnych. Końcową część pracy stanowi: zakończenie, bibliografia oraz wykaz tabel, rysunków i fotografii. Jako poważne uchybienie odczytuję brak załączonego w pracy narzędzia badawczego, którym posługiwała się w badaniach Doktorantka.

Zanim jednak omówione zostaną poszczególne rozdziały, chcę ustosunkować się do przyjętego tytułu. Jestem zdania, że z korzyścią by było dla pracy i Czytelnika gdyby tytuł został dookreślony. Moja propozycja: „Sytuacja życiowa (...) w czasie pandemii Covid -19 w świetle badań jakościowych”. W sposób merytorycznie spójny należało także zaplanować niektóre treści w spisie treści. Dotyczy to treści zawartych w rozdziale I i II.

We wstępie Doktorantka informuje Czytelnika o najważniejszych problemach, które będą przedmiotem dociekań badawczych. Podjęła – jak pisze – „(...) wyzwanie poznania (...) zachowań, postaw i wysiłków podejmowanych po to, by dostosować się do nowych sytuacji życiowych” (s.13). Chcę zauważyć, iż postawę konstytuują trzy elementy, które - z różnych względów – mogą stwarzać trudności w ich zdiagnozowaniu.

W rozdziale I zatytułowanym „Starzenie się i starość” Autorka zapoznaje Czytelnika z kluczowymi pojęciami z obszaru gerontologii, które poddaje analizie. Nie sposób nie zareagować w sytuacji kiedy omawia proces starzenia się i nie wiadomo z jakich powodów (zakładam, że nie jest przedstawicielką nauk medycznych, czy

ściśle) wkracza na obszar biologii i medycyny. W moim przekonaniu zbędne było odwoływanie się i omawianie biologicznych teorii starzenia się. Zabrakło mi natomiast osadzenia problemu badawczego w odniesieniu do społecznych teorii starzenia się. Czas pandemii i jego złożony kontekst, to sytuacja szczególna dla osób starszych, w dodatku z niepełnosprawnościami - teoria gerotranscendencji mogłaby odegrać istotną rolę w analizach zachowań i postaw osób starszych z niepełnosprawnościami oraz w próbie ich wyjaśnienia. Kolejny podpunkt w rozdziale I dotyczy „Sytuacji życiowej osób starszych z niepełnosprawnościami”. Zawartość tekstu jest spójna i na temat. Jednak analiza dalszej partii tekstu tego podrozdziału jest nieco chaotyczna. Chcę zauważyć, iż pojęcie *jakość życia* od dawna jest zdefiniowane, nie tylko w światowej, ale i polskiej gerontologii. Trudno też zgodzić się, że takie pojęcia jak: „poziom życia, zadowolenie z życia, satysfakcja z życia, dobrostan, czy szczęście” (s.39) są synonimiczne. Zarówno w Polsce jak i na świecie wiele na ten temat napisano. Podrozdział na temat samotności i osamotnienia osób starszych z niepełnosprawnościami zawiera informacje interesujące i przydatne w praktyce życia codziennego. Jest tu mowa o różnych postaciach samotności, o osamotnieniu traktowanym jako emocjonalnym stanie człowieka, a także jak radzić sobie z tym problemem. Rozdział I zamyka demograficzna analiza polskiej starości, w której zwrócono uwagę na kilka najważniejszych czynników wpływających na proces starzenia się społeczeństwa polskiego. Są to: wydłużenie życia ludzkiego, niski wskaźnik dzietności oraz migracje.

Rozdział II opatrzony tytułem „Niepełnosprawność osób starszych” koncentruje się na wyjaśnieniu pojęcia „osoba z niepełnosprawnością”, porusza także problem odnoszący się do rodzajów i modeli niepełnosprawności. Jako walor analizowanej problematyki uznaję zaprezentowaną charakterystykę niepełnosprawności w okresie starości. Podobnie wysoko oceniam kolejne dwa podrozdziały „Niepełnosprawność osób starszych w ujęciu społeczno-prawnym” oraz „Wybrane przepisy krajowe i międzynarodowe”. Przywołanie i analiza ważnych dokumentów dotyczących ochrony praw, w tym osób z niepełnosprawnościami jest swego rodzaju „parasolem ochronnym” i procesem edukacyjnym na drodze respektowania praw ludzkich.

Rozdział III dotyczy założeń metodologicznych badań własnych. Oczekiwałam, że w rozdziale metodologicznym zostaną przyjęte – na użytek pracy - wyjaśnienia terminologiczne podstawowych pojęć zawartych w tytule oraz podjęta zostanie próba ich operacjonalizacji. W takiej sytuacji trudno jest ustosunkować się do przyjętych problemów badawczych. Mimo tego i niezależnie od tego wątpliwości moje budzi problem główny. Jeśli chodzi o problemy szczegółowe dostrzegam tu niedosyt cech tzw. identyfikacyjnych np. zmienna: płeć, wiek, stan cywilny, aktywność zawodowa, pochodzenie środowiskowe, rodzaj niepełnosprawności. Jeśli chodzi o pozostałe etapy procesu badawczego stwierdzam, że nie budzą większych zastrzeżeń, może z wyjątkiem doboru próby. Doktorantka zastosowała dobór celowy. „Wszystkie osoby w przeprowadzonych badaniach były Autorce rozprawy znane, dzięki czemu możliwe okazało się stworzenie przyjacielskiej i ciepłej atmosfery podczas rozmowy, a rozmówcy czuli się bezpieczni” (s.103). W moim odczuciu przyjęcie kryterium doboru próby: „osoba znajoma” nie mieści się w kanonie doboru próby w metodologii badań z zakresu nauk społecznych. Zastosowanie takiego kryterium można – jak się wydaje – tłumaczyć jedynie czasem pandemii i trudnościami w realizacji badań face to face.

Rozdział IV stanowiący analityczną część dysertacji jest dopełnieniem przyjętych założeń niniejszej pracy. Nieopatrznie – jak mniemam – podpunkt 4.1. „Interpretacja danych” został wadliwie nazwany, bo nie zawiera interpretacji danych, a jedynie krótkie omówienie narzędzia badawczego jakim był wywiad pogłębiony. Chcę zauważyć, że treści dotyczące narzędzia badawczego winny być omówione w rozdziale metodologicznym. Postrzegam to jako poważne uchybienie, które nie powinno mieć miejsca w pracach o charakterze empirycznym. Zwracam także uwagę na brak charakterystyki osób badanych. Czytelnik nie wie z jak heterogenicznie zróżnicowaną grupą osób prowadzono wywiady pogłębione. Tego rodzaju niedopatrzenie, zasadniczo zubaża analizę i utrudnia pełną interpretację uzyskanych wyników badań oraz wnioskowanie. Doktorantka w podpunkcie 4.2 i kolejnych do 4.10 przytacza i analizuje wypowiedzi narratorów, czyniąc przy tym sensowne komentarze. „W okresie pandemii życie codzienne osób starszych z niepełnosprawnościami przybrało nowy charakter, nacechowany niedowierzaniem,

niepokojem, przerażeniem i brakiem pewności dotyczącym jutra (...)” s.114. „Pandemia spowodowała, że rodziny zmuszone były do izolacji zarówno przestrzennej (...). Osobom starszym z niepełnosprawnościami z jednej strony towarzyszył lęk związany bezpośrednio z zachorowaniem i możliwością utraty zdrowia i życia, z drugiej strony zaś była to obawa o najbliższych członków rodziny (...)” s. 135. „Niebagatelny wpływ na dobrostan psychiczny osób starszych miało także poczucie niepewności społecznej (...). Okres pandemii wymusił na ludziach izolację, ograniczenia społeczne i zmianę codziennych nawyków” (s.147). „W trakcie trwania pandemii Covid – 19 sytuacja zawodowa osób starszych z niepełnosprawnościami, które aktywnie uczestniczyły w życiu zawodowym, stała się szczególnie złożona (...). Pandemia wpłynęła na wiele wymiarów ich życia zawodowego, zarówno w kontekście samej pracy, jak i otoczenia społecznego”(s. 158). „(...) życie kulturalne i towarzyskie osób starszych w czasie pandemii Covid-19 nabrało nowego wymiaru. Ograniczenia społeczne i konieczność dostosowania się do nowych warunków skłoniły wiele z tych osób do poszukiwania innowacyjnych sposobów na pielęgnowanie kontaktów i czerpanie przyjemności z aktywności kulturalnych”(s. 176). I tu nasuwa mi się sugestia, że odniesienie uzyskanych wyników badań do wyników innych Autorów i rzeczowa nad nimi dyskusja, zapewne by podniosło walory prezentowanej pracy. Jednakże mam świadomość, że to mogło być trudne do zrealizowania w związku z czasem pandemii i znacznie mniejszą aktywnością naukowo-badawczą i wydawniczą ludzi nauki w Polsce.

W podpunkcie 4.10 pt. „Nowe umiejętności nabyte przez osoby starsze z niepełnosprawnościami podczas pandemii Covid-19” zaprezentowane zostały dobre praktyki, które nasycone są duchem optymizmu. Pandemia spowodowała odkrywanie talentów u osób starszych z niepełnosprawnościami i rozwój istniejących już zainteresowań. „Dla niektórych osób starszych skupienie się na kreatywnych zajęciach lub hobby stało się sposobem na odwrócenie uwagi od problemów (...)” s. 180. W moim przekonaniu podejmowane, aktywizujące działania przez osoby starsze z niepełnosprawnościami w sytuacji pandemii zasługują na uznanie i docenienie ich zaangażowania w trudach codziennego życia. A że nie było łatwo funkcjonować, przekonaliśmy się o tym wszyscy.

Zwieńczeniem pracy jest zakończenie, które jest miejscem prezentowania osobistych refleksji wynikających z badań, a także miejscem, w którym podejmowane jest wnioskowanie. W owej refleksji pomocne są wyjaśnienia dotyczące przyjętych w pracy przez Doktorantkę problemów badawczych – tej odpowiedzi zabrakło mi w pracy. Stwierdzam też, że w części analitycznej nie dostrzegłam analiz w odniesieniu do postaw osób badanych, a było to jednym z zamierzeń badawczych Autorki. Większym niedociągnięciem, by nie rzec uchybieniem jest, że Doktorantka nie zadbała o zaprezentowanie w pracy typologii osób badanych, wszak typologia wieńczy pracę w badaniach jakościowych.

Niezależnie od wspomnianych wyżej słabszych stron ocenianej pracy, jest w niej także wiele aspektów pozytywnych. „W ramach działań mających na celu poprawę sytuacji życiowej osób starszych z niepełnosprawnościami w czasie ekstremalnych warunków społecznych (...)” s.183. Doktorantka proponuje wprowadzenie wielu różnorodnych nowatorskich inicjatyw i rozwiązań. Na docenienie zasługuje także zaproponowana przez Autorkę strategia oddziaływań na poziomie gmin i miast z myślą o osobach starszych z niepełnosprawnościami. Zaproponowana strategia ma – w moim przekonaniu – szanse działań naprawczych, co pozwala z optymizmem myśleć o codzienności osób starszych z niepełnosprawnościami nie tylko w czasie pandemii Covid-19.

Załączona bibliografia świadczy o orientacji Doktorantki w literaturze przedmiotu, którą oceniam jako - tak sobie - wystarczającą. Stwierdzam, że dostrzega się tu pewne luki w szczególności, jeśli chodzi o korzystanie z najnowszego piśmiennictwa. Kolejna sugestia dotyczy braku stosowania ujednoliconych danych bibliograficznych. Tego rodzaju potknięcia są liczne w pracy, przy czym w niektórych pozycjach dostrzega się błędy rzeczowe (np. s.191). Błędy rzeczowe widnieją także w wielu innych miejscach pracy. Szczególną uwagę zwraca posługiwanie się przez Doktorantkę terminem proces „starzenia się”. Termin proces sugeruje, że chodzi o „starzenie się”, a nie „starzenie”. Zwracam też uwagę na dość często powtarzające się tzw. literówki, niezręczności stylistyczne oraz niedociągnięcia interpunkcyjne.

Reasumując chcę podkreślić, że przeprowadzone w tak trudnym czasie badania naznaczone piętnem pandemii Covid – 19 mają element oryginalności. Ta nowa sytuacja życiowa, społeczna w jakiej znalazł się nie tylko naród polski, wymuszała poszukiwanie nowych rozwiązań przez wszystkich i we wszystkich sferach życia w trosce o przeżycie. Doktorantka podjęła inicjatywę badawczą i adekwatnie do tamtejszej społecznej i zdrowotnej sytuacji zaproponowała pewne rozwiązania mające na celu wsparcie, pomoc osobom starszym z niepełnosprawnościami w przeżyciu pandemii i życiu po pandemii. Uzyskane wyniki badań wnoszą nowe i przydatne treści nie tylko dla seniorów i ich jakości życia w starości. Jest to też interesujący materiał badawczy, pomnażający wiedzę na temat funkcjonowania seniorów z niepełnosprawnościami i ich problemów w czasie pandemii.

Wnioski i konkluzja

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska Pani Magister Izabeli Zapolskiej pt. „Sytuacja życiowa osób starszych z niepełnosprawnościami w czasie pandemii Covid - 19” uzyskuje ocenę pozytywną. W moim odczuciu projekt badań był trudny do realizacji ze względu na uwarunkowania zewnętrzne. Mam na myśli pandemię Covid-19. Mimo to, Doktorantka z uporem dążyła do zrealizowania postawionego sobie celu, a nie był to czas łatwy do przemieszczania się, komunikowania bezpośredniego z innymi, podtrzymywania interakcji. Pamiętając o tych wszystkich niedogodnościach chcę bardzo docenić ten naukowy upór i trud Doktorantki by dysertację pomyślnie zakończyć i by tak też się działo w dalszym procedowaniu.

Rozprawa doktorska spełnia wymogi określone w art. 187 ustawy o stopniach i tytule naukowym dlatego składam Radzie Naukowej Dyscypliny Pedagogika Federacji Naukowej ASB – DSW Merito/Uniwersytet Dolnośląski DSW wniosek o dopuszczenie Pani Magister Izabeli Zapolskiej do dalszych etapów procedury doktorskiej.

Białystok, 14.03.2024.

Dr hab. Małgorzata Halicka, prof. UwB

